

„NEKEM ÚGY SZMÉTÁL, HA VALAKI ÚGY KEVERTEN BESZÉL”

Egy Szerémségben élő magyar közösség kulturális antropológiai kutatásának tanulságai

Hajnal Virág – Papp Richárd

A „szórvány”, „diaszpóra”, „galut” fogalmai számos fejtörést okoznak azon társadalomtudósok számára, akik a fenti hipotetikus definíciók által megközelíthető közösségek életével kívánnak foglalkozni. E fogalmak körüli izgalmas vitákra, tisztázatlanságokra mutatott rá „A Kárpát-medencei szórványkutatás diszciplináris háttere és aktuális irányai a 21. század első évtizedében” című kerekasztal-beszélgetésünk is, melynek hasznossága nem lebecsülendő, hiszen amíg vitáink kereszttüzeiben próbáljuk meg „igazolni” az általunk alkalmazott diszciplinákat, addig a saját etnokulturális környezetükben mikrokisebbség-ként élő magyar közösségek élete és problémái is napirenden maradhatnak a Kárpát-medencei nemzeti diskurzusban.

Vitáink továbbá olyan továbbgondolható módszertani meglátásokkal gazdagíthatnak minket, amelyek további kutatásaink számára nyújthatnak ösztönző erőt. E „dinamikus” diskurzushoz kíván tanulmányunk is hozzájárulni, bemutatva egy Szerémségben élő magyar közösség kulturális antropológiai kutatásának néhány – reményeink szerint – további vitákra inspiráló tanulságait.

A kulturális antropológiai megközelítés paradigmája, a kulturális relativizmus szemléletmódja szerint egy adott fogalmat, definíciót úgy tudunk elemezni egy kultúra életében, ha megnézzük, hogy *ők*, azaz kutatott közösségeink tagjai használják-e, és ha igen, milyen jelentéstartalmakat fűznek az adott „definíciókhoz”.

„Szórvány”, „tömb”, „tömbmagyarság” egyaránt használatosak a vajdasági magyar kisebbségi kultúra közéletében. Érzékletes példáját adta mindennek a tavalyi év egyik legérdekesebb társadalomtudományi eseménye, 2003. december 5-én Szabadkán, a Magyarságkutató Tudományos Társaság egyik „szórványkutatásokat” magában foglaló kiadványának ünnepélyes bemutatója kapcsán.¹ Az említett esemény előadásainak egyikét, a bánsági – ahogy fogalmazott – „szórványmagyarság képviselője” tartotta, kijelentve többek között: „Elveszünk a vajdasági tengerben..., akiknek csak néhány magyar órája volt, és elmegy Bácskába, a tömbbe ennek ellenére is később tanulni, azt a tömbben lealázzák, sérelmek érik.”

Ugyanezen a konferencián egy másik előadó azonban – a szerémségi „szórványközösségek” által kérelmezett magyarigazolványok nem várt magas szá-

¹ Gábrityné–Mirnic 2003.

mára utalva – kifejtette, hogy „a magyarigazolványok megerősítették a nemzetudat érzését” a szerémségi magyarok körében. Szerémségi kutatásaink során azonban a „nemzet”, „nemzettudat” kifejezést egyszer sem hallottuk kutatott közösségeink tagjai részéről.

Láthatjuk tehát, „szórvány”, „tömb”, „nemzet” olyan belső kategóriákat jelölnek, amelyeknek más-más kulturális kontextusokban is eltérő jelentéstartalmaira pillanthatunk rá csakúgy, mint a hozzájuk rendelt minősítésekre, tapasztalatokra.

Mindennek fényében úgy véljük, érdemes külön-külön régióként, lokalitásonként megértenünk egymás élethelyzeteit, hogy ezáltal az egymásról való tudás elmélyülése által nemzeti kultúránk teljes spektrumának realitásait is szemügyre vehessük.

Gellner szerint a közös nemzethez való tartozás feltétele az „azonos” kultúrához való tartozás is, amely magában foglalja a közös gondolkodás, norma- és értékvilágok közös kognitív kódrendszerét, valamint e közös nemzethez való tartozás tudatos, „vállalt” kinyilvánítását.²

A fenti esetben láttuk azonban, a magyar nemzeti kultúra esetében (is) a közös kultúrához való tartozás, illetve ennek kognitív kódrendszerei komplexebb jelentéstartalmakat feltételeznek az említett definíciókísérletnél. Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon egy Kárpát-medencei régióban is különböző kultúrákkal, „tömb” és „szórványok” kultúráival találkozhatunk?

E kérdés felvetéséhez kapcsolódva lássunk néhány példát a dobradói magyarok életéből, amelyek kapcsán „tömb” és „szórvány” kulturális különbsége fejeződött ki.

Az egyik ilyen példa a számítógépek juttatása, illetve az internet bevezetése volt a dobradóiak számára, hiszen bár beszerelték számukra a gépeket, és megmutatták, hogyan kell használni az internetet, azonban senki sem vállalta a begyakoroltatást. „Azt hiszik ezek, hogy mink is úgy értünk hozzá, mint ők Bácskában, de én is csak paraszt vagyok, meg mindenki itten, hogyan tudhatnánk aztat?” – fakadt ki a falu egyik kiemelt státusú embere, aki fő szervezője volt a számítógépek elhelyezésének.

Ugyanígy a tömbmagyarság irányából tett segíteni vágyó lépés volt a dobradói magyaroknak adományozott Duna TV-antenna (amelyet később szintén nem tudtak használni), amelyhez olyan, a „tömbmagyarság” körében is előzetesen felolvasott és osztatlan sikert aratott levelet mellékeltek az adományozók, amelynek nyelvezetét (sem a mondatok pontos értelmét, sem a levélben idézett „Szabó Dezső-i gondolatokat”) nem értették meg a közösségben, így nekünk kellett számukra lefordítanunk, és megfogalmaznunk a köszönőlevelet.

Azért volt tehát sajtatosan „kínos” az eset, mert – a közösségi, mikrotársadalmi értékrendnek megfelelően – viszontlevélben kívánták megköszönni az ajándékot.

² Vö. Gellner 1983.

A másik ilyen eset a vajdasági magyar társadalom életének egyik kiemelkedő eseményére való meghívás volt, amikor a döntéshozó tanácsba Dobradóból is lehetett elektort választani. E választás is csaknem elmaradt, mivel az erre utaló levél nyelvezetét ismét nem értve a közösség tagjai azt gondolták, „elektromossággal” kapcsolatban kaptak híreket, s mivel ez nem egyezett a feladóval való kapcsolat jellegével, kértek meg ismételten minket, legyünk segítségükre a levél megértésében.

A bácskai magyarság felől érkező segítségeket örömmel és köszönettel vesznek kutató közösségemben, azonban, mint láttuk, e segítségek elsősorban gesztusértékűek, a közös kötelékek, a tágabb közösséghez való tartozás tudatát mélyítik el, viszont nem felelnek meg az adományozók elképzelt, célul kitűzött rendeltetéseknek. Ezzel együtt pedig a saját kultúra szűkebb, lokális jelentés tartalmait mélyítik el a dobradói „szórványközösség” identitásában.

A hasonló esetek elkerülése végett egymás közösségeinek részletes, alapos és mélyreható megismerésére lenne szükség.

A fenti példák rámutattak a „többsmagyarság” és „szórvány” kulturális valóság tartalmainak egyik legjellemzőbb különbségére, amely a nyelvhasználat terén fejeződik ki a dobradói közösség számára. A következőkben a dobradói mikrotársadalom tagjainak nyelvválasztási stratégiáit vizsgáló implikációs skála tanulságait szeretnénk ismertetni.

Dobradó mikrotársadalmának esetében kétnyelvű közösségről beszélhetünk, melynek tagjai mindennapi interakcióik során a magyar, a szerb, illetve a horvát nyelvet is használják. A szerb és a horvát nyelv annyiban különül el a közösség tagjai számára, hogy bár tudatában vannak a két nyelv különbségeinek, a horvát nyelv használatát nyelvválasztási kérdőívem kitöltésekor csupán azokban az esetekben hangsúlyozták, amikor beszélgetőpartnerükről egyértelműen tudták, hogy az a horvát etnikai közösség tagja. Közösségünk tagjai a nyelvválasztás tekintetében az interakcionista, illetve az autoritatív³ stratégiát alkalmazták, vagyis a nyelvválasztást olyan interakcionális szempontok határozták meg, hogy mi volt a beszélgetés témája, szituációja, továbbá közülük sokan hangsúlyozták, hogy „az én kerítésemen belül, mondom mindig a gyerekeknek, csak magyarul szabad beszélni”. Fontos azonban kiemelni, hogy ez utóbbi mégsem vezetett a kódváltás interakcionális szabályainak felrúgásához, ugyanis közösségünk tagjai számára a szerb nyelvből való szókölcsonzás, szerb mondat idézése vagy – ahogy ők fogalmaztak – a „kevert beszéd” a kerítésen belül elfogadható magyar nyelvváltozatnak számított. Továbbá ha nem magyar anyanyelvű érkezett a kerítésen belülről, a választás valamennyi esetben a mindenki által értett nyelvre esett.

A közösség tagjainak nyelvváltozata több olyan szerb eredetű szót is tartalmaz, amelyről a dobradói mikrotársadalma úgy véli, hogy az „eredetétől fogva” magyar. Ezek közül a leggyakrabban használt a „szmétál [zavar]”. Maga a kifejezés magával hozta továbbá a dobradói nyelvváltozatba annak vonzatait is. A mikrotársadalom tagjai ugyanis egy alkalommal sem fogalmaz-

³ Vö. Bartha 2002.

tak úgy, hogy „szmétál engem”, ehelyett valamennyi esetben a „szmétál nekem” hangzott el. Ennek mint tudatosan magyar eredetűnek tartott kifejezésnek bizonyítására szolgálhat az a példa is, amikor egyik interjúalanyunk így fogalmazott: „Nekem úgy szmétál, ha valaki úgy keverten beszél.”

A közösségben megfigyelhettük általa ismert nyelvek, a magyar, a szerb és a horvát funkcionális elkülönülését. A vizsgált közösség valamennyi tagja bizonyos tevékenységeihez nyelvi repertoárjából⁴ meghatározott nyelvváltozatot, nyelvet köt. Kutatásaink során⁵ kikristályosodott, hogy melyek kérdezett adatközlőink „kódhasználatának” normái, elvárásai, melyek ezeknek jelöletlen választásai,⁶ míg az ettől eltérő, szokatlan nyelvi formák és választások több példájával is találkozhattunk. A társalgás alapkódjának kijelölésében⁷ tizenöt – a kutatás alapján a közösség számára legdöntőbb – szintér nyelvválasztását összegeztük (lásd implikációs skála). Ezek a következők: a nagyszülőkkel, a szülőkkel, a testvérekkel, a házastárssal, a gyerekekkel, a komákkal, a szomszédokkal, a barátokkal, vásárlás közben, a munkahelyen, illetve a gyerekek esetében az iskolában, Istennel, az unokákkal, az orvossal, a pappal, valamint az állami tisztviselőkkel folytatott beszélgetések. Felsorolásunkkal a közösségben használatos nyelvválasztás szerint a „legbelső” szinterektől haladtunk a „legkülsőig”. A „legbelső” szinterek nyelve a magyar, a „legkülsőké” pedig a szerb, illetve a horvát nyelv volt.

„Legbelső” szintereknek bizonyult a nagyszülőkkel, a szülőkkel, a testvérekkel, a házastárssal, a gyerekekkel és a komákkal használatos nyelv. Ezek esetében jelölték meg adatközlőink kevés kivétellel a magyar nyelv kizárólagos használatát. Az első szintéren, vagyis a nagyszülőkkel való beszélgetés esetében két fiatal adatközlőnk jelölte meg mind a magyar, mind pedig a horvát nyelvet. Esetükben ugyanis egy testvérpárról van szó, akiknek apai nagyapjuk horvát, apai nagyanyjuk magyar, míg anyai nagyanyjuk szintén magyar volt. A horvát nagyapa – ahogy a család elmesélte – „nem akar mondani semmit magyarul, de ért mindent”, így az általa nyújtott nyelvválasztási stratégia dominál a vele való beszélgetésekben. Ahogy két fiatal adatközlőnk elmesélte, nagyanyjukkal sok esetben magyarul beszélgetnek, azonban ha nagyapjuk is jelen van, a társalgás nyelve azonnal horvát nyelvűvé válik.

A második szintéren a szülőkkel való beszélgetések nyelve szerepel, amelynek esetében adatközlőim közül hárman említették a magyar és a szerb, illetve a magyar és a horvát kategóriát. Egyik esetben egy vegyes házasságból származó

⁴ „Nyelvi repertoáron egy közösség szociálisan szignifikáns interakcióiban a közösség tagjai számára rendelkezésre álló nyelvi források összességét értjük. A nyelvi források magukba foglalják mindazon nyelveket, nyelvjárásokat, regisztereket, stílusokat és nyelvfordulatokat, amelyek a csoport beszédében vagy más kommunikációs modalitásban (pl. írásban) előfordulnak” – Gal 1987, 286. Idézi Borbély 2001, 71.

⁵ Tanulmányunk nyelvészeti meglátásai kutatásunk során végzett interjúinkra, kérdőíves felmérésünkre, valamint a résztvevő megfigyelés során gyűjtött tapasztalatainkra támaszkodnak – lásd Hajnal 2003.

⁶ Vö. Gal 1979, 9.

⁷ Bartha 1999, 88.

fiúról van szó, akinek édesanyja – ahogy fogalmazott – „boszánka”. A vele való beszélgetések nyelvét jelölte szerbnek 28 éves adatközlőm, azonban interjúm során hangsúlyozta, hogy édesanyja „már úgy megtanult magyarul, mint a tiszta magyar”. A következő két adatközlőm szintén a fent említett családból való, ahol a család tagjai, egy 48 éves férfi és annak fia jelölte meg a szülővel való beszélgetés alkalmával a magyar és a horvát nyelvet. Az idősebb férfi tehát horvát apjával beszélget horvátul, míg édesanyjával magyarul is, 12 éves fia pedig szülei-vel is használja a horvát nyelvet. Édesanyja ezt azzal indokolta, hogy „köllött mondanani horvátul is, hogy utána tudjon beszélni a nagypjával is”. A fiú 14 éves lánytestvére viszont a fenti szintéren való beszélgetés nyelveként csak a magyart említette. Ezt a nyelvválasztási stratégiát alátámasztották megfigyeléseim is, ugyanis a család tagjai közül a 12 éves fiú volt az, aki a legtöbbet használta a szerb, illetve a horvát nyelvet. Nagypja nemrégiben Horvátországban tett látogatása során is ő volt az, aki elkísérhette az „öreget” „Dalmáciába”, ahol annak előző házasságából származó fiai élnek. Arra is fény derült, hogy a falu gyerekei közül ugyanez a fiú tudta egyedül a futballozás „kellékeit” magyarul is felsorolni, vagyis a „pályát”, a „kaput”, a „kapust”, a „bíró”. Így egy családon belüli nyelvválasztási eltérésre figyelhetünk fel, melynek egyik oka a két gyerek nembeli különbsége.

A testvérekkel való beszélgetés színterén már öten említették mindkét nyelvet. Míg két esetben vegyes házasságban született testvérekről, ezek közül is az egyikben a fenti 48 éves férfiről beszélhetünk, akinek „Dalmáciában” élnek horvát egynyelvű testvérei. A másik két esetben annak két gyermeke jelölte meg az egymás közötti beszélgetés nyelveként a magyart és a horvátot. Ebben a kategóriában azonban már találkozhatunk azzal a példával is, amikor magyar anyanyelvű adatközlőnk magyar anyanyelvű testvérével való beszélgetésének említésekor a magyar mellett a szerbet is megjelölte. Itt már első ízben tükröződik a generációk nyelvhasználatában megfigyelhető különbség is, ugyanis a 19 éves fiúnál idősebbek a fenti eseteken kívül a testvérrel való beszélgetés nyelveként a magyart választották.

A következő helyzetben a házastárssal való beszélgetés nyelve szerepel, amelynek esetében azok, akiket érintett ez a témakör, egy eset kivételével mindannyian a magyar nyelv használatát hangsúlyozták. Kivételt képezett a fent említett, vegyes házasságban született 48 éves férfi feleségének a válasza, aki mindkét nyelvet, a magyart és a horvátot is említette, ezzel szemben férje csak a magyar nyelv használatát hangsúlyozta. Megfigyeléseink során azonban a családban valamennyi esetben magyar nyelven folyt a beszélgetés.

A gyerekekkel való beszélgetés esetében a fent említett család szülői említették mind a magyar, mind pedig a horvát nyelvet, hiszen – ahogy az anya is hangsúlyozta – „fontos, hogy az öregapjával is tudjon beszélni”. Megfigyeléseink alátámasztják, hogy bár a családban a beszélgetés javarészt magyar nyelven folyik, a hároméves kisfiú mind magyar, mind pedig szerb, illetve horvát szövegek környezetben is feltalálta magát.

A következő szituáció a komákkal való beszélgetés színtere, amelynek szinte valamennyi esetében magyar nyelven folyik a beszélgetés. 32 éves interjúalanyunk jelölte meg mindkét nyelvet, aminek oka az lehet, hogy komájuk ve-

gyes házasságban született, felesége azonban magyar, továbbá 32 éves adatközlőnk férje is csak a magyar nyelvet említette. A magyar nyelv dominanciájára adhat magyarázatot az is, hogy adatközlőink mindegyike a magyar etnikai közösséghez tartozókkal „komásodott össze”.

A szomszédokkal való beszélgetések esetében – bár valamennyi alkalommal szerepelt a magyar nyelv használata – adatközlőinknek azonban több mint a fele kiemelte a szerb nyelvet is. Ezeknek a válaszoknak java része úgy hangzott, hogy „a szerbekkel szerbül, a magyarokkal magyarul”, így adatközlőink közül azok választották mindkét nyelvet, akik közelében egy nem magyar etnikai közösséghez tartozó szomszéd él.

A barátokkal való beszélgetés színtere esetében találkozhattunk először azzal a példával, hogy két adatközlőnk egyedül a szerb nyelvet említette. A csupán a magyart említők hárman vannak, az idősebb generáció tagjai. Az implikációs skálán ez esetben néhol zárójelbe tettük a magyar nyelvet azok esetében, akik kérdéseink közül a legjobb baráttal való beszélgetés nyelveként a magyart, a nagyobb baráti körben azonban a szerb nyelvet választották.

A vásárlás nyelvét illetően már hat esetben találkozhatunk a szerb nyelv egyedüli említésével. Azok pedig, akik mindkét nyelvet, mind a magyart, mind pedig a szerbet megjelölték, egy-egy példával tudták illusztrálni magyar nyelv-választásukat a vásárlás során. Egy interjúalanyunk említett egy szabadkai származású boltost, a többiek, akik ezt a kategóriát jelölték meg, valamilyen a rumi piac „Maris”-át említették, aki „már messziről kiabál magyarul, mindenki tudja, hogy mink dobradošiak vagyunk”.

A munkahelyen a munkatársaikkal adatközlőink – ahogy fogalmaztak – „többnyire szerbül” beszélnek. A magyar nyelv feltüntetésekor is inkább mint „megszólalunk, de nem nagyon beszélgetünk magyarul” kaptam a választ. A zárójel használata a gyerekek iskolai nyelvhasználatát illetően került ebbe az oszlopba, ugyanis ezek az adatközlők nyelv választásuk során magyar nyelvűnek csak a legjobb baráttal folyó beszélgetést említették.

Az Istennel való beszéd nyelve pedig négy esetet kivéve valamennyi alkalommal horvát nyelvű volt. A vallásos színterek horvát nyelvű dominanciájának okai a vizsgált közösség valláshoz való viszonyában, az imádság rituális jellegében keresendők, mint arra korábban már utaltam. A magyar nyelv említése pedig négy esetben szerepelt, főként az idős generáció tagjai közül, vagyis a „traditionalista öregek” csoportjából, akiknél a vallás „külső” szintjének⁸ is fontos szerepe van érintett interjúalanyaink identitás meghatározásában.

⁸ Papp Richárd a Vajdaságban végzett kutatásai során a vizsgált mikroközösségek esetében a vallásosságnak két szintjét különbözteti meg: az „első” szintet, amelyen az etnikai-társadalmi jelentéstartalmakat érti, ahol a vallást mint a saját kulturális környezet terét, az interetnikus kapcsolatok kifejeződését és a társadalmi kommunikációban betöltött szerepét vizsgálta; valamint a „második” szintet, amely a vallást mint belső-tartalmi rendszert jelöli (vö. Geertz 1994), a vallás „belső” világát (szakrális kommunikáció, egyházi rítusok, tradíciók, naptári rendszerek, szimbólumok, norma- és értékrendek, ideológiák, világkép stb.) – Papp 2002, 163–195. A fenti két kategóriát mint „külső”, illetve mint „belső” szintet említjük.

Ezt követi az unokákkal való beszélgetés színtere, ahol az érintettek csupán két esetben jelölték meg a szerb nyelv mellett a magyart is mint a társalgás nyelvét. Ennek okát adatközlőink azzal indokolták, hogy „az onokáink már úgy elszembesedtek”.

A nyelvhasználat három „legkülső” színtere az orvossal, a pappal, illetve az állami tisztviselőkkel való kommunikálás nyelvválasztását illetően alakult ki, ugyanis ezekben az esetekben csupán egy esetben fordult elő a magyar nyelv említése. A közösség tagjainak is tudomása volt arról, hogy ez az asszony magyar nyelven gyón, majd pedig „kiérti”, amit a pap mond neki, azonban ezt az esetet – ahogy az az implikációs skálából is kiderült – a közösség normasértőnek ítélte, így a kódok jelölt használatával találkozhatunk ebben az esetben.

A fenti implikációs skála értelmezésével is kiderül tehát, hogy a dobradói mikrotársadalmi kultúrájának alapvető jelensége a rokonsági rendszer, melynek tagjai javarészt magyar, illetve a magyar nyelvet is használják beszélgetéseik során. Az is kiderült továbbá, hogy a magyar nyelv használatának eltűnése a falun kívül eső színterek esetében volt megfigyelhető, így míg az általunk első hat szintérenként említett szituációk a közösség tagjainak rokonsági rendszerén belül zajlanak, addig a következőkben, ahol még szerepet játszik a magyar nyelv, valamennyi esetben a közösség saját kultúrájának biztonságos környezetét érintő aspektusról beszélhetünk. Így a szomszédok, a barátok, a munkahely első esetében egy Dobradón belüli szintérről beszélhetünk, míg a másik két esetben a magyar nyelv használata leginkább a dobradói „külső” szintéren való találkozásakor volt jelen. Kivételt képez a vásárlás, ahol mint üzleti fogást is felfoghatjuk a két eladó nyelvválasztási stratégiáját, hiszen az érintett adatközlők mindig annál a „magyar asszonynál”, illetve annál a „szabadkai származású embernél” vásárolnak.

A fentiek illusztrációként szolgálhatnak a közösségben zajló nyelvcsere folyamatának⁹ vizsgálatához, ugyanis megfigyelhető a „nyelvek funkcionális szerepmegoszlása”, vagyis kétnyelvű közösségünkben a nyelvek használata a különböző szituációknak és társadalmi funkcióknak megfelelően oszlanak meg.¹⁰ Gal és Paulston a nyelvcsere¹¹ jelenségét a kisebbségi csoportok társadalmi rétegződésével, valamint velejáróival, a közösség gazdasági és társadalmi helyzetével hozza összefüggésbe. A nyelvcsere kutatók a jelenség vizsgálatával párhuzamosan kísérték figyelemmel a nyelvmegőrzés folyamatát is, amely jelenségek egy-egy közösség életében eltérő mértékben, de egyszerre vannak jelen. A nyelvmegőrzés – Paulston szerint – a nyelvcsere jelenségének hiányában három esetben valósulhat meg, egyrészt ha a közösség „képzeletbeli határ vonalat” húz maga köré, amely akadályozza a többségi társadalommal

⁹ Fishman szerint a nyelvmegőrzés és a nyelvcsere tanulmányozása a más-más nyelvet beszélő lakosság kontaktusának kialakulása után válik időszerűvé – Fishman 1966, 424; id. Borbély 2001, 20–21.

¹⁰ Bartha 1999, 123–126.

¹¹ Weinreich a nyelvcsere úgy határozza meg, mint egy nyelv szokásos használatáról egy másikra való áttérést, Gal pedig a nyelvi repertoár újrendezéséről beszél, mely nemegyszer az egyik nyelv teljes feladásával jár – Bartha 1999, 124.

való érintkezésben, másrészt, ha a közösség külsőleg van elhatárolva a többségtől, harmadrészt pedig ezt eredményezheti a diglosszaszerű szituáció, amely esetben két nyelvváltozat funkciójának megosztása érvényesül.¹²

A közösségben a nyelvcsereét illető kérdések interjúalanyaink által szinte valamennyi esetben megfogalmazódtak. Akkor ugyanis, amikor nagyszülőik nem a közösségben élő unokákról megállapították, hogy „elszerbesedtek”, valamint akkor is, amikor a titói időszakról kérdeztük adatközlőinket: „Akkor már azt se tudnánk, hogy mi az a magyar. Volt pénz, volt egyetértés, nem érdekelt az senkit, hogy most te magyar vagy, vagy szerb.” Így bár a fenti, a nyelvcsereét elősegítő aspektusok közül közösségünkre is érvényes az, hogy gazdasági szempontból különböznek a környező települések szerb lakosaitól – ahogy fogalmaztak –, „mink csak olyan szegényesen élünk”, ezekhez a környező falvakhoz képest azonban a „bácskaiak meg a magyaroknál jobban állnak” – hangsúlyozta egyik adatközlőnk. Így közösségünk tagjai nyelvmegőrzésük élénkülését a Nagy-Jugoszlávia szétesésével magyarázzák, vagyis azzal, hogy bár a szerb nyelvet ítélték kérdőívés felmérésünk során a hasznosabbnak, „ott, Magyarba többet bírsz”. Ezt támasztották alá azok a próbálkozásaik is, hogy „Magyarba majd mi eladjuk a bosztant [szerbül: sárgadinnyét]. Nekik az olcsó, nekünk meg jó pénz.”

A dobradói beszélőközösség jövőképeben előkelő helyet foglalnak el az „északi” világok, azok közül is Magyarország, ugyanis – ahogy interjúalanyaim fogalmaztak – „majd ha bemennek abba az Európai Unióba, akkor majd muszaj lesz nekik segíteni nekünk”.

Az elmondottakból láthatjuk, a helyi lokális mikrotársadalmaknak *soha* nem voltak magyarul érettségiző tagjai, sőt az 1960-as évek óta elemi iskolát sem végezhettek magyarul, így egy esetleges magyar nyelvű továbbtanulást sem kísérelt megvalósítani senki körükből. A helyi homogén közösség parasztokból áll, s így e közösséget nem társadalmi-gazdasági rétegek strukturálják, hanem – mint szintén láthattuk – a helyi társadalom alapjait és felépítésrendszerét a nagycsaládok rendszere jelenti. E nagycsaládok szerint integrálódnak a sajátos szerbiai helyzetből fakadó társadalmi-gazdasági túlélési stratégiáikhoz, s ezek mögött álló politikai és interetnikus realitásokhoz a közösség tagjai.

Ennek megfelelően, ha a „külső segítségek” e helyzet ismeretének hiányában veszik fel a kapcsolatot olyan személlyel vagy olyan ügyben, amelyhez a falu normarendszere másfajta „jogosítványokat” rendel, akkor e kapcsolat vagy bizalmatlanságba vagy a nagycsaládok közötti konfliktusok kiéleződéséhez vezethetnek. A „tömbmagyarság” felől érkező kapcsolatok irányai fokozottan érvényesek minderre, hiszen a Bácskából vagy éppen Magyarországról érkező segítség és látogatások kiemelkedő alkalmat jelentenek, mivel két nagycsalád is e világok felé kötődik, de ellenkezőképpen: az egyik „klán” ugyanis a vajdasági magyarság szervezeteihez kapcsolódóan, míg másik a cserkészmozgalmon keresztül kötődik – ahogy fogalmaztak –, a „többi magyarok”

¹² Borbély 2001, 20–23.

világához. Önmagukat tehát – bár mint utaltunk rá e fogalom használata nélkül – a nemzeti kultúrán belüli más-más értékrendszerek szerint tematizálódó jelentéstartalmakhoz kötődve fogalmazzák meg.

„Mi nem vagyunk nagy magyarok, mint a cserkészek, csak magyarok, szrémi magyarok” – fogalmazott az egyik nagycsalád tagja.

Olvashattuk továbbá, az elmúlt másfél évtized drámai társadalmi, politikai és gazdasági változások és ezzel párhuzamosan a „többi magyar világokkal” való kapcsolatok intenzívvé válása a korábbi életmód és kulturális gyakorlat irányait is megfordították, ezáltal a magyarsághoz való tartozás és a magyar nyelvhasználat presztízse is felerősödött.

Ugyanekkor a „többi magyar világokkal” való találkozás tapasztalatai a saját „szerémségi magyar” identitás tudatosulását mélyítették el a „többi”, „északi” magyar „világokkal” szemben. Emellett a szerémségi magyarság nagycsaládjához való tartozással párhuzamos legfontosabb identitás meghatározást a lokális különbségek jelentik – ahogy a közigazgatásilag Dobradóhoz tartozó, az alig 3 kilométerrel távolabb levő falu jellemzése kapcsán fogalmaztak –, „egészen más világnak” jellemezve a különböző szerémségi magyar közösségeket.

Az elmondottak fényében megérthetjük, hogy miért nem tudják azonosítani magukat azzal a jelzővel, amelyről mint a „bennük megerősödő nemzetudatról” értesülnek.

Ha „nemzethez” kívánjuk integrálni e közösségeket, akkor elsősorban megértenünk kell őket, mit, hol, hogyan és milyen jelentéstartalmak háttérében jelent számukra magyarságuk.

Ha nem így teszünk, akkor például egy ilyen önmeghatározást mint „Ja sam pravoslavni katolik [Én pravoszláv katolikus vagyok]”, egyszerűen úgy értelmezhetnénk, mint egy „teljesen asszimilálódott” magyar jellemzését. Ismerve azonban a kultúra mindennapjait, rejtett, mély jelentéstartalmait, láthatjuk, hogy míg a „többségi magyarságban” végzett kutatások hipotézisei és eredményei egyaránt kisebbségi kultúra és „saját” vallás intenzív összekapcsolódásairól mint a saját kultúra környezetének egyetemes-nemzeti kitéréséről és megerősítéséről szóltak,¹³ addig a dobradósi magyarok körében e két jelentéstartalom a közösség tagjai körében eltér egymástól.

Mint a fentiekben láttuk, a szakrális nyelv a többség körében határozottan a horvát, a szakrális gyakorlat vezetője is horvát pap. Ehhez járul hozzá a szintén nyelvi jelenségek önértékelő aspektusaként alkalmazott önkép, amely saját kultúráját és anyanyelvét „kevertnek” fogalmazza meg.

Az idézett „pravoslavni katolik”, a „többi magyarokhoz” képest való önmeghatározást rejti magában, hiszen az „északi magyarok” között szerzett tapasztalatok mind a nyelvhasználat, mind a vallásgyakorlat – szavaikkal – „tisztábban”, „jobban”, „igazabban” magyar voltát hangsúlyozta számukra, szembeállítva saját kultúrájuk „magyarságtartalmaival”.

¹³ Gereben 1999; Papp 2003.

Mindehhez hozzátartozik, hogy a fenti kijelentés később a falu közbeszédének hosszú ideig központi témájává vált, a többség által negatívan értékelve.

„Nekem nagyon szmétál [zavar], ha valaki ilyeneket beszél, mink is magyarok vagyunk, a katolikus az magyar is, pravoszlávok meg aztán végképp nem vagyunk.”

„Bolond ez, hogy ő szerb katolikus, az nincs, ilyenekkel nem szabad viccelődni.”

„Mi nem se ilyenek, se olyanok vagyunk, hanem csak magyarok, ha kevertek is.”

Látjuk, e „kevertség” a saját kultúrához való tartozás egyik legfontosabb identitásjelzője a „többi magyarral” szemben, azonban e „kevertség” a közösségi érték- és normarendszernek megfelelően kizárólag a magyarságon, a *mi* kategóriáinkkal az egyetemes magyar kultúrán belül jelöli ki említett különbségüket.

Összefoglalva az eddigieket, láthatjuk, hogy az általunk bemutatott jelenségek egy sajátos kultúra egyedi világait tárják fel számunkra, csakúgy, mint minden más közösségéét. A szerémségi magyarok esetében ezért – többek között – nem elemezhetők „szórványosodási” folyamatok, hiszen e közösség történetére, illetve homogén etnikai közösségét illetően ez nem lehet releváns kutatási hipotézis, sőt helyzetükre inkább az „etnikai revivaljelenségek” elemzése alapján lehet tekinteni, ha a saját kultúra magyar jelentéseinek presztízs-növekedését vizsgáljuk.

Hogy az elmondottak nem csupán a társadalomtudományra vagy a „szórványkutatásra” vonatkozó meglátások, arra a tanulmány elején idézett támogatási szándékok „kisiklásai” a legjobb példák.

Ha tisztában vagyunk ugyanis azokkal a jelentéstartalmakkal, amelyek az adott közösség kultúrájában létező folyamatok, így a magyar nyelv használatának és a magyarság tudatos vállalásának megnövekedett presztízse mögött állnak, akkor mindezeket ismerve, ezekhez viszonyulva tudjuk segíteni őket. Így – ha valóban támogatni szándékozunk őket – akkor a támogatások, pályázatok, érdekképviseleti ösztönzések nyelvezetét és módját is adaptálnunk kell kultúrájuk realitásaihoz, vagy segítenünk kell őket a fentiek elsajátításában. A „nemzeti realitás” a 21. század küszöbén (is) az, hogy sokféleképpen vagyunk magyarok, s ha ezt nem vesszük figyelembe, azokat tesszük kiszolgáltatottá, akiket éppen támogatni vagy éppen „megerősíteni” szeretnénk.

Irodalom

- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2002. Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcsere amerikai magyar közösségekben. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 111–137.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcsere. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York–San Francisco–London, Academic Press.
- Gábrityné Molnár Irén – Mírnics Zsuzsa (szerk.) 2003. *Kisebbségi létjelenségek. Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Szabadka, MTT.
- Geertz, Clifford 1994. *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Osiris–Századvég.
- Gellner, Ernest 1983. *Nations and Nationalism*. Ithaca–London, Cornell University Press.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, Osiris.
- Hajnal Virág 2003. Nyelv és kultúra egy szerémségi magyar szórványközösség életében. In Gábrityné Molnár Irén – Mírnics Zsuzsa (szerk.): *Kisebbségi létjelenségek. Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Szabadka, MTT, 85–119.
- Papp Richárd 2002. Rítus és nemzet. *Létünk*, 1–2, 37–51. (www.mtaki.hu)
- Papp Richárd 2003. *Etnikus vallások a Vajdaságban?* Budapest, Gondolat Kiadói Kör.